

Prästvigningensritualet i Skandinavien under Senmedeltiden.

Några anmärkningar.

I mitt arbete *Den pontifikala liturgin i Lund och Roskilde under medeltiden*¹ har jag påvisat, att prästvigningensritualet i dess senmedeltida utformning i Lund och Roskilde företer vissa egendomligheter, vilka tyda på påverkan från Tyskland. Det gäller först den sed, som var rådande i Lund, att biskopen under handpåläggningen vid prästvigningens begynnelse uttalar orden: *Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata remittuntur eis, alleluya*, och först därefter beder den gamla prästvigningsprefationen *Oremus dilectissimi Deum Patrem omnipotentem*.² I Roskilde sjöngs under handpåläggningen *Veni creator Spiritus*.³ Vidare bör det *responsorium* observeras, som både i Lund och Roskilde beledsagade den akt, under vilken biskopen flyttade ordinandernas stolar, så att dessa kommo att vila även på högra skuldran, nämligen *Tollite iugum meum super vos* med versen *Et invenietis requiem*.⁴ Ytterligare lägger man märke till, att när biskopen smörjer ordinandernas händer beledsagas denna handling icke av den från slutet av 1100-talet vanliga hymnen *Veni creator Spiritus*, utan i Lund av antifonen *Veni sancte Spiritus* och i Roskilde av versen *Infunde unctionem* och sekvensen *Sancti Spiritus*.⁵ Slutligen kan noteras, att *responsoriet Sint lumbi vestri precincti* sjunges i samband med offertoriet både i Lund och Roskilde.⁶ Det är här fråga om moment i prästvigningensritualet som under medeltiden berikades på olika sätt i de olika kyrkoprovinserna, och där man därför har möjlighet att studera influenser från olika håll.

Vid ett studium av handskriften Ms lat. 950 i *Bibliothèque nationale* i Paris, ett pontifikale från Trier, daterat till början av 1300-talet, fann jag, att prästvigningensritualet i detta företedde påfallande likheter med de danska ritualen. I detta pontifikale från Trier föreskrives, att biskopen under handpåläggningen skall intonera *Accipite Spiritum sanctum*, som skall sjungas tre gånger. Om det är nödvändigt, det vill säga, om antalet ordinander är stort, skall därtill hymnen *Veni creator Spiritus* sjungas, och först därefter beder biskopen prästvigningens prefationen.⁷ I Trier sjöngs alltså både *Accipite Spiritum sanctum* och *Veni creator Spiritus* vid detta moment i prästvigningensritualet. Den förra sången återfinnes, som ovan visats, i Lundatraditionen och den senare i Roskilde-traditionen. Vidare föreskriver Trierpontifikalet, att kören under ceremonien med stolan skall sjunga *Tollite iugum meum*,⁸ samma *responsorium* som vid detta moment sjöngs i Lund och Roskilde. Därtill heter det i Trierpontifikalet, att biskopen, när han ikläder ordinanderna kasulan, skall sjunga *Sint lumbi*

¹ Lund 1955.

² *Den pontifikala liturgin*, sid. 168.

³ *Anf. arb.* sid. 256.

⁴ *Anf. arb.* sid. 169, 257.

⁵ *Anf. arb.* sid. 170, 258.

⁶ *Anf. arb.* sid. 171, 259.

⁷ Paris, *Bibl. nat. ms lat. 950 fol. 62r.*

⁸ *Anf. hdskr.* fol. 63v.

vestri precincti.⁹ Detta responsorium sjöngs också i Lund och Roskilde ehuru i samband med offertoriet. Slutligen föreskriver Trierpontifikalet, att smörjningen av ordinandernas händer skall beledsagas av versen *Infunde unctionem tuam, sekvenserne Sancti Spiritus och Veni Sancte Spiritus jämte hymnen Veni creator Spiritus*.¹⁰ Av dessa sånger återfinnas *Veni sancte Spiritus* i Lund och *Infunde unctionem tuam* och *Sancti Spiritus* i Roskilde.

Denna utformning av prästvigningsritualet är så pass egenartad, att man skulle kunna vara beredd att antaga ett direkt inflytande från Trier på Lund och Roskilde, om icke andra omständigheter förelåge, som måste tagas med i beräkningen. Det visar sig nämligen att denna Triertradition har nått en viss spridning.

Vid ett besök i Bischöfliches Archiv i Trier fann jag ett pontifikale, som tillhört augustineremiten Johan I av Karlstadt, biskop in partibus av Ticopolis och vigbiskop av Würzburg och Passau, död 1413.¹¹ Enligt prästvigningsritualet i detta pontifikale sjunges hymnen *Veni creator Spiritus* under det att biskopen går runt och ensam lägger handen på ordinandernas huvuden, i det han uttalar formeln *Accipe Spiritum sanctum, ut quorum peccata remiseris, remittantur eis*.¹² Ordinanderna iklädas kasulan under sång av responsoriet *Sint lumbi vestri*.¹³ Detta pontifikale har bragts till full överensstämmelse med ritualet i Trier, vilket framgår av att handpåläggningen enligt en marginalanteckning skall beledsagas av antifonen *Accipite Spiritum sanctum*, vidare av att stolan skall placeras över högra skuldran under sång av responsoriet *Tollite iugum* enligt en anteckning på rasur och slutligen av att smörjningen av händerna enligt en marginalanteckning skall beledsagas av versen *Infunde*.¹⁴

Detta pontifikale må ha använts i Trier. Det finns emellertid andra pontifikalen, som följa Triertraditionen men bevisligen ha använts i andra stift. I Bibliothèque nationale tog jag del av ett pontifikale, som kompilerats av karmelitbrodern Daniel av Wichterich, som var biskop in partibus av Modon och vigbiskop i Trier 1318–1342, sedan förflyttades till Verden och slutligen till Köln, där han avled 1364.¹⁵ Detta pontifikale har använts i kyrkoprovinsen Mainz, vilket framgår av att *electus* i biskopsvigningen lovar ärkebiskopen av Mainz lydnad, och det har att döma av en anteckning närmare bestämt använts i stiftet Speier.¹⁶ Vid en läsning av prästvigningsritualet i detta pontifikale finner man, att det överensstämmer med ritualet i Trierpontifikalet på ovan anförda punkter. Sålunda möter man i broder Daniels pontifikale *Accipite Spiritum sanctum* i samband med handpåläggningen, *Tollite iugum* i samband med stolan, *Sint lumbi* i samband med kasulan och *Veni sancte Spiritus, Infunde unctionem, Sancti Spiritus assit* samt *Veni creator* i samband med att biskopen smörjer prästernas händer.¹⁷ Broder Daniel återger traditionen från Trier, och

⁹ Ibidem.

¹⁰ Anf. hdskr. fol. 64v.

¹¹ Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi*, 1, sid. 511; 2, sid. 306, 309.

¹² Trier, Bischöfliches Archiv, Ms 570, fol. 104v.

¹³ Anf. hdskr. fol. 106v.

¹⁴ Anf. hdskr. fol. 104v, 106r, 108r.

¹⁵ Eubel, *Hierarchia* 1, sid. 362; 2, sid. 305.

¹⁶ Paris, Bibl. nat. ms. lat. 948, fol. 37v.

¹⁷ Anf. hdskr. fol. 18r, 19r, 19v.

detta sammanhänger tydligen med, att han, som redan anförts, var vigbiskop i Trier 1318—1342. Broder Daniel har förmodligen använt sitt pontifikale i de stift, där han verkat, Trier, Verden och Köln.

Broder Daniels pontifikale fick en viss spridning i kyrkoprovinserna vid Rhen. Bibliothèque municipale i Verdun äger ett exemplar, som tillhört biskopen av Strasbourg, Vilhelm av Hohenstein (1506—1541).¹⁸

I början av 1400-talet reviderades broder Daniels pontifikale av ordensbrodern Egidius av Byedborch, biskop in partibus av Rhosus i Cilicien och vigbiskop i Strasbourg 1428—1442 och i Trier 1442—1454.¹⁹ Ett exemplar av detta pontifikale finnes i Bibliothèque municipale i Cambrai. Det har tillhört Henri de Berghe, biskop av Cambrai 1480—1502 och har använts i detta stift, som tillhörde provinsen Köln.²⁰

I Bibliothèque nationale har jag läst ett annat exemplar av den reviderade editionen, som tillhört Johan av Nivelles, biskop in partibus av Siliwri i Tracien.²¹ En anteckning som berör Johannes Döparens födelsefest i Gouda²² visar, att detta pontifikale brukats i stiftet Utrecht, som också tillhörde provinsen Köln. I den reviderade editionen har prästvigningsritualet samma utformning som i broder Daniels ursprungliga version med antifonen Accipite Spiritum sanctum vid handpåläggnen, responsoriet Tollite iugum vid stolan, responsoriet Sint lumbi vestri vid kasulan och antifonen Veni sancte Spiritus, versen Infunde unctionem med sekvensen Sancti Spiritus assit och hymnen Veni creatur Spiritus i samband med smörjandet av ordinandernas händer.²³

För att återvända till prästvigningsritualet i de senmedeltida danska pontifikalena, är det tydligt, att detta är beroende av traditionen i Trier. Detta beträende behöver emellertid ej vara direkt utan kan vara förmedlat av broder Daniels pontifikale, som i den ursprungliga eller reviderade gestalten vann en viss spridning i kyrkoprovinserna vid Rhen, en slutsats, som jag dragit i mitt ovan citerade arbete.²⁴

Sedan jag skrev detta arbete, har jag tagit del av ett par handskrifter, som ytterligare visa, hur spridd denna utformning av prästvigningsritualet var i de stora rhenska kyrkoprovinserna. I universitetsbiblioteket i Utrecht har jag läst ett pontifikale från stiftet Utrecht, i vars prästvigningsritual de karakteristiska särdragen påträffas: Vid handpåläggnen intonerar biskopen hymnen Veni creator Spiritus, vid stolan sjunges responsorium de apostolis Tollite iugum, till kasulan sjunges responsorium de uno confessore Sint lumbi vestri och smörjningen av händerna beledsagas av sekvensen Sancti Spiritus assit med versen Infunde unctionem.²⁵

¹⁸ Leroquais, V., Les pontificaux manuscrits des bibliothèques publiques de France 2, nr 227, sid. 414 ff.

¹⁹ Eubel, anf. arb. 2, sid. 248 och 311.

²⁰ Leroquais, anf. arb. 1, nr 35, sid. 102 ff.

²¹ Paris, Bibliothèque nationale ms. lat. 10576.

²² Anf. hdskr. fol. 87r.

²³ Anf. hdskr. fol. 42v, 43v, 44r.

²⁴ Den pontifikala liturgin, sid. 70 f.

²⁵ Utrecht, Universitetsbibl. ms 400, fol. 22r, 22v, 23r.

I Bibliothèque royale i Bruxelles fann jag ett annat pontifikale, även det från stiftet Utrecht, som har samma utformning av prästvigningsritualet.²⁶

Det är möjligt, att tesen, att de danska pontifikalena i fråga om prästvigningsritualet äro beroende av broder Daniels pontifikale bör modifieras därhän, att de äro beroende av traditionen i kyrkoprovinserna utefter Rhen.

Bengt Strömberg.

Änglpsalmen som Swedberg ratade.

I det allmänna medvetandet förknippas gärna biskop Jesper Swedbergs namn med tron på änglavärlden. Det sker med all rätt. Swedberg var på många sätt förtrogen med den himmelska andevärlden. I sin förkunnelse, undervisning och psalmdiktning har han gärna uppehållit sig vid Guds heliga änglar.¹

Det torde dock vara mindre känt, att Swedberg har varit med om att utmönstra en änglpsalm ur psalmboken.² Det bör kanske tilläggas, att utmönstringen skedde på inrådan av Urban Hjärne, som tydligen inte var särskilt angelägen om att behålla den i den blivande rikspsalmboken. Han ansåg den visserligen vara en psalm med uppbyggelsevärde för fromma människor, men han utdömde den som psalm i kyrkans psalmbok. Den var en "godh tröstwijsa för gudhfruchtigt folk". Eftersom psalmboken genom Swedbergs tillskyndan erhöll flera andra änglpsalmer, var kanske inte förlusten så stor. Hjärne och Swedberg hade även sina fullt förståeliga skäl för sin utrensning av psalmen "Gud skapte englarnas natur". Men den erbjuder ett intressant studium för psalmhistorikern och givetvis även för "änglaforskaren".

"Gud skapte englarnas natur" förekommer i åtskilliga av 1600-talets psalmböcker, men den tillhör inte de vanligaste psalmerna. I Amund Grefwes "Manuale eller een ny handbook" (Göteborg 1668) finns den med, men dock inte i "een fullkomligh psalm-book", som i stort sett har 1645 års psalmboks grunddisposition men avviker något i fråga om underrubriker i avdelningen om åtskilliga psalmer om allehanda nödtorfter.³ Grefwes psalmbok har nämligen ett appendix "eller andelige wijsor".⁴ Ordningen i appendixet är tämligen lika med Keyzers Manuale av 1665.⁵ I de senare i Göteborg tryckta psalmböckerna återfinns psalmen: 1670, 1672, 1673, 1679, 1682, 1689 och 1690. Även i Lars Lönbohms "En christens gyllende clenodium eller siäle-skatt" av 1683 finns den med.

²⁶ Bruxelles, Bibliothèque royale, ms. 392, fol. 24v ff.

¹ B. Wahlström, Änglpsalmerna i den swedbergiska psalmboken. Svenskt gudstjänstliv 1951, s. 16 ff. Dens., Änglarnas biskop. Provinstidningen Dalsland 30/9 1955. Dens., Under änglarnas beskydd. Karlstads stiftsblad nr 2, 1955.

² B. Wahlström, Studier över tillkomsten av 1695 års psalmbok. 1951, s. 57 not 2.

³ S. 317 ff.

⁴ S. 816 ff.

⁵ S. 454.